

Василь Заведнюк

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Український народ в 1918-1920 рр. втратив свою державність, але не змирився з поразкою, і боротьба за відновлення Української держави була в центрі уваги українських політичних партій.

Згідно з укладеним договором між совітською Росією і Польщею в Ризі 18 березня 1921 р. Польща окупувала Галичину і Волинь. Решту території України окупувала червона російська імперія, котра по-варварськи знищила суверенну Українську державу. На місце законної української народної влади, що протягом трьох років виконувала свої обов'язки, прийшла влада комуно-московських губернаторів та кривавого ЧК.

Після 1920 р. створюється нелегальна Українська військова організація (УВО). Її очолив полковник Євген Коновалець, колишній командир корпусу Січових Стрільців. Вона діяла не лише на заході, але й на сході України. Конкретним проявом її діяльності був рейд Тютюнника в 1921 р. на Житомирщину та Київщину. Повстанська боротьба тривала до 1924 р., а в окремих регіонах України аж до 30-х років.

Одночасно підготовку до повстання УВО проводила і в Західній Україні, окупованій Польщею. Для цього був створений спеціальний військовий штаб. У зв'язку з тим, що політична ситуація в Польщі стабілізувалася і унеможливила перемогу повстання, УВО реформувалося в 1929 р. в ОУН, провідником якої став полковник Євген Коновалець. Після його загибелі в 1938 р. ОУН очолив полковник Андрій Мельник.

Нова міжнародна обстановка викликала в провідних колах ОУН на еміграції концепційні розбіжності щодо політики, тактики боротьби і складу Проводу українських націоналістів (ПУН). Це призвело до розколу ОУН.

Андрій Мельник, керівник ОУН, сподівався на допомогу німців у створенні української держави. Проте зовсім іншої думки були лідери ОУН молодшої генерації – С. Бандера, М. Лебедь, Я. Стецько, Р. Шухевич та інші, які ніколи не довіряли Гітлерові.

Події 1938-1939 рр. остаточно переконали лідерів молодшої генерації ОУН у тому, що в боротьбі за створення Української Самостійної Держави треба розраховувати тільки на власні сили.

В лютому 1940 р. пройшов остаточний розкол ОУН. Частина однодумців, яка відійшла від ОУН, керованої А. Мельником, створила Організацію українських революціонерів-націоналістів на чолі зі С. Бандерою. Отже, з лютого 1940 р. фактично почали існувати дві різні організації, які мали однакову назву – ОУН-Мельника й ОУН-Бандери.

Робота всіх структур ОУН-Бандери була спрямована на підготовку збройного повстання. Тому, як тільки почалася Друга світова війна, ОУН почала створювати військові загони і готуватись до бойових дій.

До Другої світової війни ОУН пройшла бурхливу історію. Її діяльність була спрямована на широкі політичні акції проти польських окупантів. Дуже успішною була виховно-пропагандистська робота, що складалася з поширення підпільної літератури, влаштування ідеологічно-вишкільних курсів, вшанування пам'яті українських героїв, святкування визначних дат та ін. Широко проводилась організаційно-виховна робота в легальних організаціях і товариствах, школах, «Просвітах», «Соколах», «Лугах», в спортивних товариствах тощо. В цей час українська молодь в Західній Україні була майже вся під впливом ОУН.

Під час короткої німецько-польської війни польська влада дуже швидко зникла. Через терени Західної України частини польської армії дезорганізовано втікали в Румунію. Декілька днів було безладдя. Люди натерпілись за 18 років від польської окупації і з нетерпінням чекали визволення Червоною армією з-під польського ярма.

В середині вересня 1939 р. більшовицька армія перейшла совітсько-польський кордон на річці Збруч і «визволила» українців, тобто окупувала землі Західної України. Події розвивалися швидко. Через декілька днів місцеві комуністи утворили тимчасову владу, а ще через десяток днів совіти розпустили тимчасову владу, а натомість організували райони і районні адміністрації, по селах – сільради. На керівні посади призначили посадових осіб, присланих спеціально зі сходу, а на другорядні – колишніх членів КПЗУ. Водночас було організовано міліцію та НКВС. По містах і містечках стояли військові гарнізони. Велась агітмасова робота, особливо в школах та в новоорганізованих клубах, з молоддю про «світле майбутнє – комунізм».

Вже зимою по селах почали розкуркулювати заможних селян і вивозити їх у Сибір, організовувати колгоспи та комсомол. Рівночасно з встановленням більшовицької влади на Західній Україні закрили заклади «Просвіти», хатичитальні, гімназії перетворили в середні школи з більшовицькою програмою й ідеологією навчання. Всі легальні партії та організації саморозпустилися. ОУН в цей час пішла в глибоке підпілля. Вільну українську національну пресу заборонили, почали виходити більшовицькі газети. Життя продовжувалося. Люди спостерігали, і гадали, що буде далі. А далі почалось...

Починаючи з 1939 р., НКВС почало робити свою чорну справу. По містах і селах організовувало сітку інформаторів, стукачів та провокаторів, які висліджували і доносили на інакомислячих.

Почалися переслідування, арешти. Заможних селян-хліборобів, всіх власників магазинів, млинів, тартаків повивозили в Сибір, а їхнє майно конфіскували. Національно свідому інтелігенцію заарештовували як «ворогів» народу і відправляли в тюрми, а їхні родини вивозили в Сибір.

Окупаційна совітська влада намагалась за всяку ціну ліквідувати ОУН на землях Західної України. НКВС цілеспрямовано підсилало сексотів і провокаторів з метою розшифрування діяльності ОУН. Подекуди їм вдавалось проникнути в ОУН і спричинити арешти членів та деконспірувати первинні ланки. І все ж під час першої більшовицької окупації на західноукраїнських землях ОУН вберегла себе від великих втрат.

Німецько-більшовицька війна

Німецько-більшовицька війна 1941-1945 рр. стала в історії України її черговою великою трагедією. Населення у 1939 році чекало визволення з-під гніту польської окупації, а в 1941 р. – з-під більшовицької. Вже в перших числах війни Червона армія в безладді та паніці почала відступати на Схід. Кривавий шеф НКВС Л. Берія видав наказ провести поголовну різню населення, перш за все – на околицях імперії. Відступаючи, більшовики вчинили масу злочинів і насильства, особливо криваві розправи відбувалися в західноукраїнських тюрмах, переповнених безвинно арештованими людьми. В 1939-1941 р. у Західній Україні було знищено 36 тисяч української молоді і депортовано до Сибіру 350 тисяч українського населення. В уманській в'язниці в липні 1941 р., за кілька днів до вступу в місто гітлерівських окупантів, перебувало 228 жінок і чоловіків – мешканців Тернопільської області, засуджених до ув'язнення, здебільшого за відмову вступити в колгосп, і з початком війни етапованих із чортківської в'язниці до

уманської, та 270 людей з Уманського району, затриманих за дрібні побутові провini. Всіх в'язнів було страчено, трупи складені штабелями у в'язничному підвалі і пересипано вапном.

З ініціативи керівництва Проводу ОУН у Львові 30 червня 1941 р. було скликано Українські Народні Збори, які проголосили акт про відновлення української державності та формування національного уряду на чолі з Ярославом Стецьком. Пізніше було створено верховний державний орган – Українську Національну Раду. Її очолив політичний діяч Галичини, колишній голова уряду ЗУНР доктор Кость Левицький.

По містах і селах за кілька днів були створені вільні державні управи та інші господарські установи, постерунки української поліції, земельні відділи та інші установи. Почали організовуватися «Просвіти», напіввійськові організації. Молодь масово вступала в «Січ», «Пласт» та інші молодіжні організації. Життя вирувало з великим піднесенням і радістю. Над усіма створеними установами замайоріли синьо-жовті прапори, залунали національні пісні, раніше заборонені. Почалося своєрідне національне відродження, і раптом знову прийшло лихо.

Гітлер скаженів від люті, почувши, що українці поза його волею створили свій незалежний уряд. Після проголошення відновлення самостійності України, німці вимагали анулювати цей акт. Ярослав Стецько, як голова Державного правління, і Степан Бандера, як голова ОУН, відмовилися це зробити.

Вже 15 вересня 1941 р., з наказу Гітлера, спецвідділом СД і гестапо були арештовані С. Бандера, Я. Стецько та деякі інші члени Українського правління. У цей же період було заарештовано близько 300 членів керівного складу ОУН, і більше двох тисяч рядових членів ОУН.

Репресії фашистських окупантів

Війна відкотилася далеко за межі Західної України. Люди поступово почали приходити до тями, але час був тривожний, у свідомості людей панувала невизначеність. Німці вже через місяць після окупації почали встановлювати свою владу в райцентрах і повітах. З'явилися гебітскомісаріати, гестапо, німецька жандармерія, українська поліція, земельні німецькі комісаріати. По містах стояли німецькі гарнізони.

Восени німецька адміністрація почала накладати на селян контингенти на сільгосппродукцію і худобу. Німці випустили в обіг свою валюту (рейхсмарки) і призначили грошовий податок за кожну душу (так званий подушний податок), який був дуже принизливим для людей.

З огляду на те, що грошові податки та контингенти були дуже високі, непосильні, населення не в змозі було їх виконувати і робило спротив. Окупаційна німецька влада до «неслухняних» застосовувала репресії, на села почали висилати каральні загони, які силою забирали в селян провізію. Часто їх били та арештовували і відвозили в гестапо.

Українську молодь під час гітлерівської окупації в наказовому порядку вивозили до Німеччини на каторжні роботи. У випадку непокори не лише винні, а й їх рідні притягались до відповідальності. Часто німці влаштовували по містах справжні лови на людей.

Фашистські окупанти на Україні відновили фільварки, зберегли колгоспи, радгоспи й перейменували їх на «лігеншафти», цим самим підтверджуючи свою ідейну спільність зі сталінізмом.

Навіть до кінця 1941 р. не проіснувала українська влада. Фашисти ліквідували національну українську державність, всю українську адміністрацію. Німецька адміністрація заборонила всі діючі легальні організації, гуртки, закрила заклади «Просвіти», читальні, бібліотеки, «Січі», заборонила збиратися молоді, проводити вечори, навіть Шевченківські дні.

Інтелігенцію, яка не хотіла співпрацювати з окупантами, переслідували, арештовували, відправляли в концтабори або розстрілювали.

ОУН пішла в підпілля. Але ОУН тоді під проводом Максима Рубана (Миколи Лебеда) контролювала низові адміністративні ланки. Всі доручення з районних управ сільські управи формально приймали і передавали до селян. Але підпільний провід ОУН селянам наказував ті окупаційні вимоги не виконувати.

Після арешту С. Бандери, Я. Стецька та інших діячів, ОУН повела роботу в двох напрямках: а) поширила мережу членів на всю Україну, б) приступила до загальної психологічної, політичної і військової підготовки населення до збройної боротьби. Жодна інша українська політична партія не наважилася в цей час проводити заходи по підготовці до збройної боротьби. Крім того, ОУН вела роз'яснювальну роботу проти масового вивозу на роботу молоді до Німеччини, збір і магазинування зброї для подальшої збройної боротьби.

Німці не могли не помітити цієї титанічної роботи, яку проводили члени ОУН в підпіллі. Почалися масові арешти оунівців як в Україні, так і за кордоном. Стало відомо, що ОУН готує збройне повстання. Тому 25 листопада 1941 р. станиці СД в Рейхкомісаріаті України отримали окремих наказ арештовувати всіх активістів «руху Бандери» і після допитів таємно знищувати «як грабіжників».

ОУН розпочала свої заходи по підготовці партизанської боротьби спочатку на Волині і Поліссі, ліси яких найкраще підходили для повстанської боротьби. Крім того, там уже був набутий досвід створення партизанських відділів в 1937-1938 р., провідником Шелестом (Василь Сидор), для боротьби з польськими окупантами. Члени ОУН отримали завдання шукати по лісах зброю, боєприпаси та їх магазинувати, робити склади провіантів та інші.

Жорстокої експлуатації зазнавали й робітники. Робочий день тривав 12-14 годин на добу. Люди жили жалюгідно, вимушені були вимінювати у селян свій одяг на збіжжя та харчі, які по дорозі німці часто реквізували.

Окупанти не обмежувалися тільки фізичним знищенням членів ОУН. Масовий терор проти українського населення вони застосовували ще з більшою жорстокістю і в більших розмірах, ніж у Франції, Югославії, Чехії, Польщі. Карні відділи СС знищували цілі села. Так, наприклад, німецька жандармерія спалила село Кортиліси (убито 2 000 людей), село Кам'янка (3 000 людей), село Цумань (4 000 людей), село Ромель (400 жінок і дітей). Майже 3 000 мирних жителів знищили гітлерівці в Берестечку. Німецькі окупанти загалом знищили в західних областях України 1 300 000 цивільного населення.

Діяльність більшовицьких партизанів, які рейдували по території Західної України

Звичайно, тисячі синів і дочок України, які перебували в партизанських загонах і з'єднаннях, мужньо боролися з ворогом.

Однак свідки і сучасники тих подій розповідають дещо інше про діяльність окремих партизанів. Багато з тих, хто пройшов селами Західної України залишив по собі багато крові і сліз людей. Це партизани Ковпака, які шукали по селах горілку, потім напивалися і немилосердно грабували населення. Довідавшись про наближення ковпаківців, люди ховали по криївках усе, що складало хоча яку-небудь цінність.

Зимою 1944 р. в с. Холонів Горохівського повіту прибув загін ковпаківців у складі 12 озброєних до зубів вершників. Пришельці відразу ж почали виловлювати і гвалтувати сільських дівчат. Так, від них постраждали жительки села Анна В. та Зіна П.

А те, що вчинили в районі партизани загону Сабурова, затьмарить своєю жорстокістю навіть фашистів. Увірвавшись в село Завидів, ця озвіріла більшовицька банда почала свої злочини з мордування дочок місцевого священика. «Герої-партизани» жорстоко глумилися над ними, підвішували їх за коси до гілляк дерев, кололи штиками, палили волосся на ще живих тілах.

Сабуровці виловлювали в селі всіх, кого запідозрювали в націоналізмі. Вони пробивали своїм жертвам голови через вуха наскрізь дротами і тягали їх по вулицях. Іншим полоненим дерли паси зі шкіри. Село захлиналось у крові.

Організація збройних відділів самооборони

Від початку свого перебування в Україні німецькі окупанти на теренах Волині проводили особливо звірячу політику. Вона позначалась масовими мордуваннями населення. Коли вже не допомагали способи примітивної оборони (варта, алярмові сигнали та ін.), коли масові вбивства посилились, українське населення почало створювати самооборонні відділи. Створення їх було необхідністю не тільки з огляду на загрозу з боку німців, але й з огляду на загрозу з боку більшовицьких партизанів і польських боївок АКА (армії Крайової), які часто грабували і мордували людей. Взимку 1941-1942 рр. На Волині і Поліссі з'явилися групи більшовицьких партизанів. Завдання цих груп було дезорганізувати українське підпілля і приготувати ґрунт для повороту більшовиків на наші землі.

Український народ на Волині і Поліссі був змушений боронити свою честь, своє життя та майно від організованого наступу ворогів на Україну: німців та московських загарбників. Вже восени 1941 р. на Волині розпочалися військові вишколи молоді, старшин та підстаршин. Були організовані спеціальні школи: в Колках, на «Січі» в Турійському районі, на

Крем'янецьчині, в с. Антонівці Шумського району, на Дубенщині, у Великих Мостах на Львівщині, Поморянах та в інших місцях. Потім в Карпатах. Основна увага зверталась на партизанський метод боротьби з ворогом. Отже, Рівне, Луцьк, Дубно та Крем'янець стають основними осередками вишколу й організаційної підготовки молодих патріотів для боротьби з окупантами України.

Туди ж посилають численних бойовиків. Лише на Дубенщині за два місяці – липень-серпень 1942 р. – було здійснено 15 вишколів, в яких навчалось по 100 чоловік в кожному.

Результатом копіткої роботи було створення справної підпільної організації, побудованої на військовий лад. Ефективність дій ОУН забезпечували: а) центральне керівництво – Провід, що керував цілістю і виконував функції військового штабу; б) відповідно до потреб, розбудова ланок і територіальної мережі; в) зв'язки між територіальними ланками й Проводом; г) дисципліновані члени, що були готові виконувати будь-які доручення своїх зверхників. Таким чином, ОУН зуміла підготувати до бою сильну підпільну армію.

Уперше в історії України підпільна організація повела боротьбу проти переважаючих сил ворогів. До цієї боротьби включилось майже все населення Західної України. Національна свідомість мас піднялась на вищий ступінь і стала революційною свідомістю. Революціонізація західно-українського населення зробила з нього грізну силу, що завдавала удару по таких потужних ворогах, як німецькі нацисти й московські більшовики. Напередодні Другої світової війни ОУН була поважною політичною силою. Сила та ставала небезпечною, особливо для Москви.

Створення Української повстанської армії (УПА)

*Хто визволиться сам,
той вільним буде.*

*Хто визволить кого,
в неволю візьме...*

Леся Українка

Збройна боротьба УПА з німецькими окупантами не могла відбуватися вже в перших тижнях чи місяцях окупації України тому, що вона не мала державності, а була окупована московськими більшовиками. Окупація України німцями проходила в зовсім іншій ситуації, ніж у Польщі, Франції чи Югославії. Там відбувалася звичайна війна двох самостійних держав, з яких кожна мала свою власну армію, добре організовану і озброєну.

Коли Польща, Франція чи Югославія не встояли у фронтних боях, то і частини їхніх армій могли перейти в підпілля і боротися проти окупантів збройно далі, міняючи лише фронтіву тактику на партизанську. Вони мали готові кадри військовиків, генеральні штаби та старшин головного командування. Крім того, були заховані запаси зброї, амуніції і навіть військового обмундирування. Завдяки цьому в тих країнах партизанська збройна боротьба могла виникати в перші дні німецької окупації.

Українці нічого того не мали: ні своєї власної армії, ні вишкolenих кадрів, ні захованих власних магазинів зброї, амуніції тощо. Усе це треба було організувати.

Україна не мала можливості в 1941 р. швидко організувати свою армію, як це було в 1917-1918 рр., коли по розвалі Російської та Австрійської імперій в момент проголошення української державності до диспозиції українського уряду стояли сотні тисяч українського вояцтва-солдатів вчорашніх

російських і австрійських армій, добре озброєних й обмундированих. Кадри українських збройних сил, для боротьби проти німців і більшовиків, в 1941 році рекрутувалися з українського населення, яке перебувало в той час під німецькою окупацією. Отже, цю майбутню армію необхідно було організувати і вишколити, озброїти зброєю, здобутою у ворога.

У своїй протинімецькій і протибільшовицькій боротьбі під час Другої світової війни український народ не міг сподіватися на чиясь допомогу ззовні.

Для поневолених фашистами країн постала дилема: боротися з німцями або співпрацювати з ними. В Україну німці прийшли не внаслідок війни з Україною, а внаслідок війни з окупантами України. Отже, цей факт не розкрив, а навпаки – закрити справжні наміри німців щодо України. Тож нічого дивного не могло бути в тому, що в перші дні німецької окупації українці ставилися до німецької армії як до свого визволителя. Таке ставлення могло існувати ще й тому, що німці спочатку приховували свої наміри щодо сходу Європи, і зокрема української державності. Для тих українців, які знали справжні наміри німців, це було доказом того, що починаючи війну з СРСР німецькі нацисти не думали поступитися чим-небудь на користь поневолених Московією народів. Переломним моментом для настроїв українського населення у ставленні до німців була реакція німецького уряду на Акт від 30 червня 1941 р.

Перші відділи УПА і перші бої

Місцем народження Української повстанської армії була Волинь. Чому саме Волинь? Тому що ще в 1936-1937 рр. на Поліссі з ініціативи військової референтури ОУН під керівництвом Василя Сидора були створені повстанські бойові загони під назвою «Вовки», які вели активну партизанську боротьбу проти польських окупантів. Їх вважали

попередниками УПА. Отже, населення Волині вже мало певні навички партизанської боротьби.

У квітні 1942 р. відбулася друга конференція ОУН-Б, на якій прийняли рішення про створення власних збройних сил. Провід ОУН, очолюваний в цей час Миколою Лебедем, вирішив створити на Поліссі і Волині мережу самооборонних відділів (СКВ), від роя до чоти на село для оборони від грабіжницьких нападів німецьких окупантів, польських поліцаїв і совітських партизанів.

Перший відділ УПА зорганізував на Поліссі в жовтні 1942 р. «Остап» (Сергій Качинський), військовий референт крайового проводу ОУН на Північно-Західних землях, колишній старшина польської армії. В подібній ситуації була й сусідня Волинь. Тому й тут вже восени 1942 р. повстає сотня Української повстанської армії під командою сотника Довбешки-Коробки (Іван Перегійняк), визначного діяча ОУН.

Перший бій з німцями провів відділ Коробки 7 лютого 1943 р. в наступі сотні УПА на містечко Володимирець. У бою з німцями впали й обидва перші командири УПА: Остап загинув 10 березня 1943 р. в бою при нападі на німецький склад зброї й амуніції в Оржеві, а Довбешко-Коробка загинув 22 лютого 1943 р. в бою біля Висоцька.

Поширення бойових дій УПА

Вже перші героїчні бої з німецьким окупантом, більшовицькими та польськими бандами викликали в українського населення Полісся й Волині захоплення. У ряди УПА стали масово вступати поліщуки й волиняки. Вже в лютому 1943 р., крім відділів Остапа й Коробки, діє на терені Полісся й Волині три нові сотні УПА, командирів Дороша, Крука і Гонти. В березні 1943 р. до УПА переходить багато станиць української допоміжної поліції. Завдяки тому згадані сотні і

перетворюються в курені. Крім того, повстають нові сотні й курені УПА, як от: к-ра Голубенка з трьома сотнями, курінь к-ра Щуки, курінь к-ра Яреми. Всі ці сотні і курені приймають офіційну назву УПА-Північ, головним командиром якої стає Клим Савур-Охрим, Провідник ОУН на Північно-Західних українських землях (справжнє прізвище Дмитро Клячківський).

У травні і червні 1943 р. відділи УПА в постійних боях з німецькими поліційними, а також з військовими частинами, опановують все Полісся та Волинь, обмежуючи панування німців на головних шосейних шляхах і залізничних лініях. Одночасно УПА знешкодила польські «пляцуфкі» та звузила терени панування більшовицькими партизанами до окремих невеличких лісових просторів.

У травні 1943 р. на шляху Ковель-Рівне загинув у сутичці із загоном УПА шеф штабу гітлерівських спецвідділів СД Лютце з цілим своїм штабом.

Німецьке командування намагалося прийти німецьким поліційним частинам на допомогу і вислало для ліквідації УПА на Волині та Поліссі дивізію, що складалася з полку ССІ, двох полків мадяр, полку козаків і відділу німецької жандармерії. Та ця затія закінчилась повною невдачею. Зручно маневруючи повстанськими відділами, командування УПА змусило німців розділити дивізію на менші боєві частини, а тоді в низці боїв нанесла УПА тим частинам нищівні удари. Так, наприклад, в бою під Вербами загинуло 120 німецьких вояків, біля Шумська – 30, в Острозі – 32, в Мізочі – 11. Мадярські полки розлетілись зовсім, а частина козаків перейшла до УПА.

Удари УПА були спрямовані, насамперед, проти німецької адміністрації і поліції. Низка більших боїв з військовими частинами піднесла авторитет УПА, бо побачили, що вона спроможна успішно протистояти навіть більшим німецьким

військовим з'єднанням, які послуговуються важкою артилерією, танками і навіть літаками.

Сили УПА зросли на початку 1944 р. до 50 куренів власних і 15 куренів інших поневолених більшовиками народів. У хвилю приходу більшовиків на західноукраїнські землі кількість повстанців УПА доходила до 80 000 українців і близько 20 000 чужонаціонального елемента. Крім цього, до диспозиції командування УПА стояла сітка Українського підпілля, революційної ОУН та її симпатиків, кількістю понад 100 000 людей. Таку оцінку теж знаходимо в документах німецької військової та поліційної розвідки.

Українська народна самооборона в Галичині

Влітку 1943 р. починає переорганізовуватись в повстанську армію Українська народна самооборона (УНС) в Галичині. Цією переорганізацією керує полковник Шелест (Василь Сидор), недавній шеф штабу УПА-Північ, який після остаточного переорганізування й поширення УНС на «УПА-Захід» стає її командиром.

У зв'язку з цим територіальним поширенням дій УПА та повстанням двох нових військових груп УПА-Захід і УПА-Південь для керівництва цілості повстає Головна Команда УПА, що її зв'язком стає КВШ – Крайовий Військовий Штаб Проводу ОУН під керівництвом сотника Романа Шухевича, перейменований у зв'язку з цим на ГВШ – Головний Військовий Штаб. Восени 1943 р. рішенням головного командування УПА твориться пост головного командира УПА, ним стає Роман Шухевич під псевдонімом Тарас Чупринка (спочатку в ранзі підполковника, а з 22 січня 1946 р., постановою УГВР, у ранзі генерала).

Восени 1943 р. повстають перші повстанські відділи на Буковині й Басарабії, що приймають тимчасову назву БУСА –

Буковинська українська самооборонна армія. В травні 1944 р. відділи БУСА приймають загальну назву УНА й, об'єднавшись, стають територіально-адміністративною складовою частиною УПА-Захід.

Першою бойовою акцією ОУН-УПА був наскок в липні 1943 р. на карний табір у Святославлі біля Сколе, в якому гестапо тримало українську молодь, що відмовилась служити в «Бавдінсті» чи їхати на роботу до Німеччини. Відділ УНС захопив табір, зліквідував гестапівську охорону та німецьку адміністрацію, а всіх в'язнів звільнив.

На окрему згадку заслугове боротьба УНС з більшовицькими партизанами-ковпаківцями. Командування УНС поставилось до більшовицьких партизан так само, як поставились до них вже перед тим командування та стрільці УПА-Північ. У Карпати негайно було стягнуто більші відділи УНС і спрямовано їх проти загонів Ковпака. Добре вишколені і дуже зручні в боях з регулярною німецькою армією, більшовицькі партизани не в силі були встояти в боротьбі з українськими повстанцями. Загони Ковпака швидко були розбиті, а сам Ковпак з горсткою недобитків утік швидко на схід.

Політична зброя УПА

Найміцніша зброя УПА – це ідейно-політична пропаганда. Свідомі цього організатори і командири УПА, ще від перших днів її існування звертали пильну увагу на ідейно-політичне обличчя УПА. І саме в цьому була різниця між партизанськими загонами 1917-1923 рр. й УПА, що коли в першому випадку ідейно-політичне обличчя партизанських загонів замасковувалося рекламою «лукавих» – «вождів революції», то соціалістичного федералізму (Винниченко), то анархо-комунізму (Махно), то в 1942 р. виступає УПА як одностайна політично-збройна сила з чітко окресленими закликами

боротьби проти нацистсько-німецького і більшовицько-московського імперіалізму, за Українську Самостійну Соборну Державну, за свободу народам і людині.

В окремих зверненнях і відозвах до українського населення, поширюваних у формі листівок, УПА уточнює свою програму:

«Українська повстанська армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі. Знищення німецького поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання у цілому світі.

УПА виступає проти імперіалістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької «Нової Європи».

...УПА проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіалістичні цілі, «визволяв», «брав під охорону», «під опіку» інші народи, бо за цими лукавими словами криється отруйний зміст поневолення, насильство і грабунок».

В українській державі влада вважатиме за найбільший свій обов'язок інтереси народу. Не маючи загарбницьких цілей та поневолених країн і пригноблених народів у своїй державі, народна влада України не витрачатиме часу, енергії й коштів на творення апарату гноблення. Українська народна влада всі економічні ресурси та всю людську енергію спрямовує на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу.

Оцією політичною зброєю, ясність ідей і кличів, за які велася боротьба і які були висловом бажань всього українського народу, УПА швидко завоювала собі великі симпатії всього українського народу.

Значення тієї зброї знали добре й обидва вороги українського народу. І тому зі своєї сторони робили все можливе, щоб підірвати довір'я українського народу до УПА.

Створення Української головної Визвольної ради (УГВР)

У грудні 1943 р. Головна Команда УПА і Провід ОУН формально вийшли з ініціативою – zorganizувати широкий політично репрезентований державний орган. 11-15 липня 1944 р. біля села Сприня Самбірського району Дрогобицької (Львівської) області проголошено створення УГВР. Цьому проводові підпорядковувались УПА та ОУН. Президентом і керівником Президії УГВР вибрано Кирила Осьмака, головою Генерального секретаріату – Шухевича («Лозового»).

Цілі та завдання УГВР:

1. Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними проти ворогів українського народу, зокрема, проти московсько-більшовицького і німецько-гітлерівського імперіалізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави.

2. Визначати ідейно-програмові напрями визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу, аж до здобуття державної влади в Україні.

4. Репрезентувати як верховний всеукраїнський центр сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і за кордоном.

5. Створити перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

Друга більшовицька окупація

Після закінчення Другої світової війни Советський Союз, опинившись в ряді переможних держав, кинув усі сили для ліквідації внутрішніх фронтів, для знищення українського самостійницького руху. Славнозвісні «звернення» українсько-російського уряду М. Хрущова та різних менших і більших «вождів» закликали українських революціонерів капітулювати і припинити «безперспективну» боротьбу з переможним СРСР і співпрацювати на благо побудови майбутнього – світлого комунізму.

Та українські революціонери не пішли на лукаві підступи ворога і після закінчення війни більше десяти років вели боротьбу проти держави, яка панувала на 1/6 частині світу. На початку другої більшовицької окупації Західної України УПА уникала будь-яких боїв з регулярними частинами Червоної армії. Але за армією прийшли війська НКВС. Найбільша битва між формуваннями УПА (приблизно 5 тисяч повстанців групи «Південь» і групи «Північ» на Волині) і військами НКВС (близько 30 тисяч солдатів, а також танки і літаки) відбулась у Гурбах, в районі Крем'янця. Формування УПА були атаковані одночасно з багатьох напрямків. Після запеклих боїв, що тривали три дні, з 23 по 25 квітня 1944 року загонам УПА вдалося прорватися з оточення. Не маючи змоги оперувати великими частинами, УПА весною 1946 р. реформувала великі загопи на менші групи. Боротьба на Волині з більшовиками велась до 1956 року, останні сутички повстанців з військами НКВС були ще у жовтні 1966 року в Старовижівському і Ківерцівському районах.

Як свідчать архівні матеріали, опрацьовані доктором історичних наук І. Біласом, на Західну Україну в 1944 році було направлено частини НКВС під команду генерал-лейтенанта Кірюшина загальною чисельністю 26 304 солдатів і офіцерів. А ще – 19-та (2278 чоловік) та 21-ша (2958 чоловік) стрілецькі бригади, танковий батальйон 2-ої мотострілецької

дивізії, 5 бронепоездів. Крім того, дивізію партизанів-ковпаківців розформували і весь її склад увійшов до органів НКВС Західної України.

Тільки за 1944 рік у Західній Україні військами НКВС було вбито 57 405 чоловік, ув'язнено 50 387. За період проведеної операції в 1944 – 1946 рр. вислано в Сибір 15 040 сімей, людей – 37 145, в 1947 – 1948 рр. вислано сімей оунівського підпілля – 26 332, 77 791 чоловік, в тому числі чоловіків – 18 866, жінок – 35 441, дітей – 22 279.

Для боротьби з УПА в кожній області були створені «спецгрупи» під керівництвом офіцерів НКВС з елементів, які прийшли з повинною або були захоплені в полон, зрадили національну ідею і пішли на співпрацю з ворогом. Станом на 20 червня 1945 р. в західних областях України діяло 156 таких спецгруп із загальною кількістю учасників у них – 1 783 особи (табл. 1.). Ці бандити, маскуючись під бандерівців, вбивали невинних мирних людей з метою посіяти страх і недовіру, дискредитувати УПА в очах місцевого населення.

Таблиця 1

Область	Кількість груп	Кількість людей	Примітка
Чернівецька	25	106	Станом на 20.04.45.
Львівська	26	219	20.06.45.
Станіславська	11	70	20.05.45.
Дрогобицька	10	52	20.06.45.
Тернопільська	2	34	15.06.45.
Рівненська	49	905	20.04.45.
Волинська	33	397	20.06.45.
Усього	156	1783	+1 гр. чис. 25 осіб

Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня»

Точних даних про територію цієї воєнної округи немає. За німецької окупації її територія покривалася територією Тер-

нопільської області радянського адміністративного поділу, проте до неї не належали волинські райони колишнього Крем'янецького повіту, натомість належав колишній Рогатинський повіт. Після реорганізації навесні 1945 р. підпільна Тернопільська область була перейменована на Подільський край, територія якого покривалася з територією Третьої ВО УПА. Проте до цього краю вже не належав Рогатинський повіт. Натомість до Подільського краю входили охоплені діями підпілля райони Кам'янець-Подільської (тепер – Хмельницької) області.

Командиром Третьої ВО УПА був Омелян Польовий («Остап») до зими 1946 р., коли потрапив у більшовицький полон. Після нього команду округою перебрав майор Володимир Якубовський («Бондаренко»), який до того був шефом штабу округи. Навесні 1945 р. Третя ВО УПА «Лисоня» була поділена на 5 тактичних відтинків (ТВ) УПА: Бережанський, Бучацький, Кам'янець-подільський, Тернопільський і Чортківський. «Лисоня» мала 18 бойових сотень УПА й курінь «Бистрого» з Кам'янець-Подільського (ще з додатковими 3-ма чи 4-ма сотнями). З 18 сотень 12 мали свої назви (криптоніми), а шість відомі лише за назвою сотенних (одна з них була підстаршинською школою):

Особливістю дій УПА на території Третьої ВО УПА було те, що саме в час організації перших відділів УПА до цієї території підійшов радянсько-німецький фронт і в березні-квітні устabilізувався на кілька місяців приблизно на лінії р. Серет і Стрипа. Не маючи великих лісів, новостворені відділи УПА відступили далі на захід чи в Карпати й там проходили вишкіл. Деякі відділи, що опинилися між фронтовими військами, були в цьому безлісному терені розбиті. З більшовицького боку в прифронтівій смузі було багато війська, так що діяльність підпілля, а тим більше УПА, була дуже обмежена. Щойно, коли в липні 1944 р. фронт рушив

далі на захід аж за Віслу, відділи УПА повернулися. Це пожвавило роботу підпілля. Короткі описи боїв на терені військової округи «Лисоня» зібрав штаб Третьої ВО на підставі звітів відділів УПА. Ці матеріали команда Третьої ВО видала у грудні 1945 р. У 1946 р. вони були перевидані циклестилевим способом на Закерзонні (з післямовою «Ярослава Старуха – «Ярлана»). Один примірник цього видання був переданий до американського посольства у Варшаві, звідки його переслали до Вашингтону. Там він зберігався як таємний документ у Національному архіві США. Коли в 1982 р. цей документ був перекласифікований у категорію доступних для наукових досліджень, його відкрив Петро Потічний і передав копію для передруку в «Літопис УПА»

Український народ з сумом усвідомлює, що приблизно 20000 вояків і командирів УПА та підпільників в нерівному бою з коричневими та червоними окупантами поклали своє життя на вівтар визволення України.

Точного числа кількості стрільців, підстаршин та старшин УПА поки невідомо, але з даних публікацій діаспори знаємо, що в регулярних частинах УПА налічувалось більше 120 000, а разом з допоміжними службами та підпіллям, які становили постійний резерв, було більше, як півмільйона чоловік. Адже за участь в УПА, за допомогу їй більшовицькі каральні органи репресували і вивезли до Сибіру кілька мільйонів людей.

Література

1. Андрушків Б. Тернистими стежками. – Тернопіль: Джура, 2002. – 268 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Київ: Либідь – Військо України, 1994. – 366 с.
3. Бондарук Л. Колківська «Республіка» // Повстанець. – 1998. – № 52. – Рогатинська станиця братства ОУН-УПА.

4. Життя і смерть полковника Є. Коновальця. – Львів: Червона калина, 1993. – 278 с.
5. Заведнюк В. На півночі, на Волині створилась армія УПА. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 280 с.
6. Заведнюк В. Вони вмирали, їм сурми не грали. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 266 с.
7. Заведнюк В. Українські герої визвольних змагань 1917-1950 рр. – Тернопіль: Воля, 2004. – 248 с.
8. Літопис УПА. – Т. 1-5. – Львів, 1995.
9. Літопис УПА. – Т. 12. Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». – Торонто, 1989. – С. 467-472.
10. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1996. – 320 с.